

Yeganə Baxış qızı Əskərova
psixologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Azərbaycan Dövlət Pedaqoji Universitetinin müəllimi

ŞAĞIRDLARIN ŞƏXSİYYƏT KİMİ FORMALAŞMASINA AİLƏ VƏ MƏKTƏBİN TƏSİRİ

Егяна Бахыш гызм Аскерова
доктор философии по психологии
преподаватель Азербайджанского Государственного Педагогического Университета

ВЛИЯНИЕ СЕМЬИ И ШКОЛЫ НА ФОРМИРОВАНИЕ УЧАЩИХСЯ КАК ЛИЧНОСТИ

Yeganə Bakhış Askarova
doctor of philosophy in psychology
teacher at Azerbaijan State Pedagogical University

INFLUENCE OF FAMILY AND SCHOOL ON FORMATION OF PUPILS AS PERSONALITY

Xülasə. Müasir dövrdə yetişməkdə olan gənc nəslin hərtərəfli inkişafı, onlarda lazımı bilik, bacarıq və vərdişlərin, yüksək mənavi keyfiyyətlərin təşəkkülül təlim-tərbiyə prosesi qarşısında duran ən ümdə vəzifələrdən biridir. Cəmiyyət üçün gərəklilən olan şəxsiyyətin yetişməsində ailə və məktəbin - valideyn və müəllimin rolu danılmazdır. Məhz ailə və məktəb birliyinin möhkəm olması şəxsiyyətin inkişafına əsaslı təsir göstərə bilər. Məqalədə bütün bu məsələlərə toxunulmuş, şəxsiyyətin inkişafında müəllim və valideynin rolu tutarı fikirlərlə şərh olunmuşdur.

Açar sözlər: şagird, müəllim, valideyn, cəmiyyət, şəxsiyyət, inkişaf, ailə, məktəb, tərbiyə

Резюме. Всестороннее развитие растущего поколения молодых людей в современную эпоху, формирование необходимых знаний, умений и навыков, развитие высоких моральных качеств - одна из важнейших задач, стоящих перед учебным процессом. Роль родителей и учителей в семье и в школе - не определена в культивировании потребностей личности в обществе. Именно семья и единство школы может оказать глубокое влияние на развитие личности. В статье основное внимание уделяется всем этим вопросам, роль учителя и родителя была последовательной в развитии личности

Ключевые слова: ученик, учитель, родитель, социум, личность, развитие, семья, школа, воспитание

Summary. Comprehensive development of young generation, which presently forms, and development of knowledge, skills, habits and high moral qualities in them are the most important tasks for the educational process. The role of family and schools i.e. parents and teachers in the formation of persons needed for the society is undeniable.

Exactly strength of family and school union can substantially influence development of personality. All these issues were discussed in the article, and the role teachers and parents in the development of personality was commented with weighty thoughts.

Key words: pupil, teacher, parent, society, person, de velop, family, shool, upbringing

“Başar sivilizasiyasını ailəsiz və ailə həyat tərzilə olmadan təsəvvür etmək mümkün deyil. Ailə öz mövcudluğunda bütün ictimai hadisələrin xüsusiyyətlərini əks etdirir” (1, 400 s).

“Müasir Azərbaycan ailələrində uşaqlar gələcək həyatlarında əsas keyfiyyətlərdən biri olan ilkin əmək bacarıq və vərdişlərinə yiyələnirlər. İnsan

na sevgi, hörmət və ətraf gözəlliklərlə uşaq ilk dəfə ailədə tanış olur” (1, s. 107).

İnsan dünyaya fərd kimi gəlir, lakin bir şəxsiyyət kimi özünün həyatı və fəaliyyəti prosesində uzun və mürəkkəb bir yol keçərək yetişir. Şəxsiyyətin formalaşmasında ailə tərbiyəsinin böyük rolu vardır. Tərbiyə sayəsində uşağa yeni qabiliyyət və keyfiyyətlər yetişir, müəyyən xarakter yaranır və formalaşır. Uşaq təlim-tərbiyə vasitəsilə həqiqi olmağı öyrənir, geniş dünyagörüşünə sahib olur. Bir sözlə, uşaq tərbiyə prosesində formalaşır. Uşağın insanlıq dünyasına daxil olması ailədən başlayır. Ailə üzvləri, yaşlı adamlar uşağın tərbiyəsi ilə məşğul olur, ona qayğı göstərirlər. Valideyn də, müəllim də uşağın uşaq şəxsiyyətinə böyük təsir göstərir. Təlim-tərbiyə prosesi müəllim və valideynlərdən xüsusi səriştə və işə bəlalilik tələb edir. Övlad tərbiyəsinin ən vacib məsələlərdən biri olduğuna xüsusi fikir verən N. Tusi “Əxlaqı-Nasiri” əsərində bu məsələyə ayrıca bir fəsil həsr etmişdir. N. Tusi ailə başçısının sağlam ailənin yaradılmasında qorunmasında rolu xüsusi qiymətləndirir. O göstərir ki, ailə başçısı, birinci növbədə, evdəkilərin ümumi mənafeyinə riayət etməlidir. N. Tusi uşağın tərbiyəsində ağıla, idraka təsir edən başa salmaq yolunu əsas yol hesab edir və tərbiyədə aldadıcı və ucuz üsulların aleyhinə çıxır. Uşaqlara qarşı həssas olmaq, onların kiçik hərəkətinə belə gözənd qaçırmaq, vaxtında pis adət və hərəkətin qarşısını almaq ən kiçik, yaxşı bir hərəkət baş verəndə onu tərifiyləyib adətə çevirmək, onlarda əməksevərlik, düzlük, bilik və peşəyə həvəs yaratmaq, xeyir-xahlıq, başqalarına kömək vərdişləri aşılamaq, tənbəlliyə, yalan, bəhtan, iftira, bədaxlıq etməyə, kədər və qəmlərə biganə qalmağa, xudpəsəndlik, öz hayına qalmağa, nifrət hissi və s. öyrətmək uşaq tərbiyəsinin əsası hesab edilir. Uşaqlarda pis adətlərə, bəd əməllərə nifrət yaratmaq lazımdır. Uşaq inkişafının ilk anlarında çoxlu səhvlərə yol verər, qəbahətli iş görər, çox zaman yalançı, paxıl, oğru, xəbərci, tərs və inadkar olar və başqalarını da zərərli və xoşagəlməz iş tutmağa vadar edir. Buna görə də N. Tusi uşağı körpəlikdən tərbiyə etməyə xüsusi fikir verməyi məsləhət görür.

Ailədə uşağın tərbiyəsi heç də həmişə müvəffəqiyyətlə getmir, çətinliklər qarşısı çıxır, müəyyən səhvlərə yol verilir. Açılan səhər öz

ilə bir ümid, fərəh, qayğı gətirir. O, qapıları döyərək valideynləri, uşaqları səfərbərliyə alır, onları əmək fəaliyyətinə səsləyir. Açılan səhər ideal ailəyə sevinc, ümid gətirir, normal ailədə bu səhərdə hər kəs öz vəzifəsini yerinə yetirir, qalmaqallı ailələrdə isə səs-küy, əsəbilik, qışqırcıq yaranır. Ailə tərbiyəsindəki mühtəm nəqəslərdən biri uşaqların tərbiyəsində vahidliyin olmamasıdır. Ailə tərbiyəsində ən qorxulu cəhət uşağın tərbiyəsinə laqeyd münasibətdir. Qapalı, uşağı hər cür ünsiyyətdən, kollektivdən ayırmaq məktəbli şəxsiyyətinin formalaşmasına mənfəi təsir edir. Valideynlərin övladlarına nə qədər çox inamı və etibarını varsa, bunun müqabilində daha yaxşı nəticə əldə edirlər. Tərbiyədə hədə-qorxu, cəza müsbət nəticə vermür, uşaqların ruhi aləmini zaharlayır, onlarda yalançılıq, qorxaqlıq, iktidzlülük kimi mənfəi keyfiyyətlər yaranır, onları iradəsizləşdirir.

Ailədə uşaqların tərbiyəsinə fərdi yanaşmaq, onların fərdi xüsusiyyətlərini nəzərə almaq vacibdir. Tərbiyə işində uşağın yaş və cinsinə də nəzərə almaq əsas amildir. Ailə həyatı şəxsiyyətin inkişafına bütövlükdə təsir göstərir, onun və hissələrinin inkişafında ananın roluna son dərəcə böyük əhəmiyyət verilir. Uşaq arxivi ələmə bütün münasibətləri ana vasitəsilə müəyyənləşdirir. Uşağın işi necə görməsinə nəzarət olunmalı, ona sərbəstlik verilməlidir.

Məktəbdə tərbiyə - həyata hazır olan, hərtərəfli inkişafa və bədi zövqə malik gümrah, nikbin, sağlam vətəndaşların yetişdirilməsinə xidmət edir. Uşaqların hər biri özünəməxsus fərdi xüsusiyyətlərə malikdir. Uşaq özlüyündə kəşf olunmamış dünyadır. Bu dünyaya bələd olmaq, onunla faydalı iş aparmaq üçün müəllim onun dərinədən öyrənməlidir. Hər bir uşağın öz təfəkkürü, hissələri, marağı və qabiliyyətləri, ideali, iradi və xarakter əlamətləri, temperamentini vardır. Bu xüsusiyyətləri nəzərə almaq vacibdir.

Ailə və məktəb uşaq şəxsiyyətinin inkişafına əsaslı təsir göstərir. “Məktəbdə daxil olmağı uşağın ictimai həyatındakı vəziyyətini dəyişməklə bərabər, onun qarşısında tamamilə yeni bir aləm açır... Əlbəttə, bu münasibət heç asanlıqla formalaşmır... Bu vaxt müəllimin şəxsi nümunəsi çox mühtəm tərbiyəvi əhəmiyyəti kəsb edir, hətta şağirdlər ata-ananın dediklərindən müəllimin dediklərini üstün tutur” (2, 242). Təhsilin ilk günlərində uşaq tamam yeni təsirə düşür

və elə həmin andan müəllimini sevməyə başlar. Və bu andan etibarən "müəllim tapırdı ki, ..." ifadələrini tez-tez eşitməli olur. Bu bir daha onu göstərir ki, məktəb yaşlı uşaq üçün müəllim avtoriteti böyük əhəmiyyət kəsb edir. İlk gündən müəllim və şagirdlər arasında qarşılıqlı anlaşma prosesi ehtiyatlı və daqiq qurulmalıdır. Lakin müəllimlər müxtəlif xarakterli olduğundan kollektivdə bu münasibətlərin yaranması və şagirdlərin yanaşma tərzini müxtəlif olur. Elə bu zaman həm məktəbdə, həm də ailədə müxtəlif problemlər yaranır. Əlbəttə ki, valideynlərin böyük əksəriyyəti belə bir vəziyyətdə müəllimin və məktəbin tələblərinə düşüncə ilə yanaşmalı və uşaqlarını bu prosedura tədricən alışdırmağa bilər. Belə müəllim valideyn arasında ki, münasibətlər zamanı ata, yaxud ana məktəbdə uşağın sinfi oriyentasiyası, kollektiv və təhsilə münasibəti ilə maraqlanırlar. Bir çox hallarda isə valideyn məktəbə əlaqəsini tamamilə zəiflədir. Bunu isə vaxtın azlığı ilə əlaqələndirirlər. Bəzən isə: "Biz onu məktəbə verməmişik və sizə etibar etməmişik. Əgər nəso baş versə, bizi çağırın" kimi fikirlərlə qarşılaşırlar. Bu halda valideynlər, şüursuz olaraq, uşaqların üzərində məsuliyyət yükünü öz azaşmasını istəyirlər. Şagird 4-cü sinfə keçəndə qədr məktəb və müəllimlə münasibət yaratmağa tələsirlər. Tərəflər arasındakı qarşılıqlı münasibətin zəif olduğunu hiss edən şagird valideynləri ilə qeyri-səmimiyyəti üstünlük verir. Məşhur psixoloq V.O. Suxomlinski deyirdi: "Uşağın mənəvi aləmini yalnız təlimə bağlamaq olmaz. əgər biz buna qalışıq, uşağın həyatı dözülməz olacaq. O, təkcə məktəbli deyil, hər şeydən əvvəl, çoxtərəfli marağa və məqsədə malik olan insan olmalıdır". Bəzən sinifdəki müəllim-şagird münasibətlərinin pozulmasına müəllimin özünü pis hiss etməsi, məişət problemləri, yuxusuzluq və s. səbəb olur. Belə halda müəllim bütün zəifliyi bir kənara qoyub daha tələbkar və ciddi olmalıdır. O bu məharətini asta tərzdə elə həyata keçirməlidir ki, özünəqapanan və astagıl uşaqları təlimdən uzaqlaşdırmınsın. K.D. Uşşının dili ilə desək, əsl tərbiyəçi bir tərəfdən məktəbə, digər tərəfdən isə həyat və elm arasında əlaqələndirici rolunu oynamaqdadır.

Yeniyyətə gəldikdə isə onlar valideynlərinin məktəbə əlaqəsinə heç də cəhd göstərmirlər. Onlar belə hesab edirlər ki, yaranmış bütün problemləri özləri həll etməyə qadirdirlər. Bu za-

man: "Müəllimin vəzifəsi, hər şeydən əvvəl, həmin fərdiyyətin psixoloji xüsusiyyətlərini öyrənmək ona təsir yollarını axtarmaq, seçmək və təbiiq etməkdir" (3, 331 s). Lakin, yaxşı olardı ki, bu hallarda valideynlərdən ana məktəbə əlaqəni kəsməsin. Çünki belə vəziyyətdə yalnız ana başa düşür və onu təhsilə yönəldə bilər. Hər şeydən əvvəl, uşağın ailədə istənilən həl və hər iki valideynə sənimi münasibəti ilə ünsiyyəti olmalıdır ki, düşüdüyi çətin vəziyyətlərdə ilk olaraq problemlərini valideynləri ilə bölüşməyə bağlı olsun.

Uşağın şəxsiyyət kimi formalaşması prosesində bir sıra qaçılmaz olan və ciddi diqqət tələb edən problemlər meydana çıxır. Şəxsiyyətin formalaşması üçün meydana çıxan həlledici məqamları yaşla bağlı çətinliklər adlandırlar ki, uşağın inkişafında özünü daha çox 2-dən 4-ə, 7-dən 9-ə, 13-dən 16 yaşa keçərkən bürüzə verir. 2 yaşdan 4-5 yaşa keçid dövründə uşaq şəxsiyyətində özünəməxsus tərslik meydana çıxır. 7-9 yaşlarında isə özünüqiyəmləndirmənin ilkin tərsəddüdləri meydana çıxır. Keçid yaş dövrü isə xarakterin inkişafına yeni növ çətinliklər əlavə edir. Cinsi yetişkinliklə əlaqəli bəzi problemlər meydana çıxması da bu yaş dövrünə təsadüf edir. Buraya məhəbbət, sədəqət, həyat, ölüm kimi məfhumlar da daxildir. "Müəllimlər yeni-yeniçətinlər cinsi tərbiyəsinə xüsusi diqqət yetirməlidirlər. Onlar ehtiyatla, səbrlə əks cinsə hörmət hissi tərbiyə etməlidirlər. burada ehtiyatsızlıq, bir söz əks cinsə və marağı, yaxud da səxsi münasibəti artırma bilər" (4, 186).

2-4 yaşlarında uşağın inkişafında ilk fizioloji böhran özünü göstərir. Bu zaman vegetativ endokrinoloji inkişaf sahəsində bir sıra dəyişiklər baş verir. Belə ki, boyun artması, daxili orqanların böyüməsi və psixo-nevroloji sistemin inkişafında nəzərəqaracaq dəyişiklər baş verir. Bu keçid yaş dövründə valideynlər başa düşməlidirlər ki, uşaqların əsəb xəstəliklərinə tutulma ehtimalları güclənir. Psixoloqların böyük əksəriyyəti belə bir fikri dəstəkləyirlər ki, uşaq şəxsiyyətinin fizioloji inkişafının lazımı mərhələsində "Mən" obrazını kəşf edir. Bu zaman uşaq üçün səhri bir "Mən" dünyası mövcud olmağa başlayır və o bunu mövcud əlamətlərə nəzərə qərdir. Belə halda uşaq şəxsiyyəti üçün istək birinci yerdə durur, yəni hər işdə "mən özüm", "mən istəyirəm", "mən edəcəm" ərkəyünlüydü nəzərə qərdir.

Məktəb təliminə atılan addım uşaq şəxsiyyətinin inkişafında baş verən ən ciddi proseslərdən biridir. Bu zaman uşaq qayğısız uşaqlıq illərindən məsuliyyətlə dolu olan yeni bir aləmə keçid alır. Aydındır ki, uşaq həyatın yeni sınaqlarına artıq daxilən hazır olmalıdır. Burada uşaq ağıllının lazımı inkişaf səviyyəsi ilə yanaşı onun mənəvi keyfiyyətlərinin inkişafı, daxili qaydalara da nəzərə alınır. " ... şagirdlər gözəlliyərlər ki, müəllim onlara yaxşı dars desin, yüksək qiymət versin, onları istəyini yerinə yetirsin və s." (5, 76). Uşaq üçün maraqlı olmayan bir kollektivdə artıq özü də bilmədən mətəyyən sosial mövqə tutmağa və çalışmağa başlayır.

Yeniyyətə yaş dövrünə keçdikdə isə uşaq şəxsiyyətinin inkişafında kəskin dəyişikliklər nəzərə qərdir. Bu zaman onlarda daha çox əqoistlik, müstəqil qərar qəbuluna və fəaliyyətə can atma, özünü sübut etmə, tərslik və s. kimi xüsusiyyətlər əzə çıxır. "...yeniyyətədə özünə, öz şəxsi həyatına, şəxsiyyətinin xüsusiyyətlərinə marağ yarandıqca, özünüqiyəmləndirmə tələbatı, özünü başqaları ilə müqayisə etmək meyli xüsusi mənə kəsb edir. Bunun da nəticəsində yeniyyətədə özlü üçün öz "Mən"ini, bir növ, kəşf edir. Mənlilik şüurunun formalaşmağa başlaması və inkişafı yeniyyətinin bütün psixi həyatına, onun təlim fəaliyyətinin xarakterinə, ətrafdakılarla münasibətinə, yaşlılarla, mənsub olduğu kollektivin üzvləri ilə qarşılıqlı münasibətlərinə öz təsirinə göstərir" (6, 58). Yeniyyətədə əksər hallarda valideynlərinin onlara qarşı çıxmalarını qəbul etmərlər. Bu yaşda onlarda şəxsiyyətin inkişafına əks təsir göstərən xarici amillər, məsələn, spirtli içkilərə, narkotiklərə və s. marağ artır. Yeniyyətməni bu cür əməllərdən çəkindirmək üçün valideynlərin onlara səbətli kifayət deyil. Çünki bu yaş dövründə yeniyyətə özünü

müstəqil hesab etdiyi üçün bütün proseslərdən keçməyə hazırdır. Valideynlər uşaqla əlaqədar hər hansı problemə rast gəldikdə kömək üçün məktəbə, məktəb psixoloquna müraciət edirlər. Məktəb psixoloqu uşağın yaşadığı və tərbiyə aldığı ailə, həmin ailə üzvləri arasındakı qarşılıqlı münasibət və s. ilə də maraqlanmalıdır. Məktəbin, məktəb psixoloqunun vəzifəsi uşağı tərbiyə etmək, onda mövcud olan qüsuruları aradan qaldırmaq, onun şəxsiyyətindəki müsbət cəhətləri möhkəmləndirməkdən ibarətdir.

A.S. Makarenkonun sözləri ilə desək: "Tərbiyənin əsl mahiyyəti valideynin uşaqla bir-başə münasibətindən, onun hərəkətlərinə təsirinə deyil, ailə və şəxsi həyatın təşkilindən, uşağın dünyasını düzgün təşkil olunmasından ibarətdir".

Problemin aktuallığı. Gənc nəslin tərbiyəsi yaşadığı mühtilə, ünsiyyətdə olduğu insanlarla, təlim-tərbiyə aldığı pədaqoji kollektiv, ən vacibi isə böyüyüb başa çatdığı ailəsi ilə sıx bağlıdır. Ailə-cəmiyyətin insani dəyərlərin qorunması, nəsilərin mədəni və tarixi varisiyini təmin edən əsas elementdir. Ölkənin inkişafı haqqında fikir söyləmək üçün cəmiyyətdə ailənin vəziyyətinə və dövlətin ailəyə münasibətinə nəzarət salmaq lazımdır. Ailənin əmin-amanlığı ölkənin tərəqqi və inkişaf meyarıdır. Ailəsinə sevanlar cəmiyyətini də, vətəniyə də, xalqını da sevirlər. Ailəni də məktəb kimi qəbul etmək vacibdir, çünki burada uşaqlar ailə və cəmiyyət qarşısında vəzifələri öyrənilir.

Problemin elmi yeniliyi. Şagird şəxsiyyətinin inkişafında ailə və məktəbin rolu və vəzifələri hərtərəfli təhlil edilmiş, yeni tərbiyə yolları araşdırılmışdır.

Problemin təbiiq əhəmiyyəti. Məqalədə göstərilən məsələlər məktəblərdəki pədaqoji-psixoloji prosedura yeni forma və metodların təbiiqində, yeni optimal variantların ortaya qoyulmasında istifadə edilə bilər.

Ədəbiyyat:

1. Çələbiyev N.Z. Ailə psixologiyası. Bakı: Mütərcim, 2015.
2. Qədirov Ə.Ə. Yaş psixologiyası Bakı: Maarif, 2002.
3. Əmrəhli L.Ş. Rəzayeva N.T. Uşaq psixologiyası. Bakı, 2010.
4. Əliyev R.L. Tərbiyə psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2006.
5. Hamzəyev M.Ə. Əmiraslanova S.F., Ünsiyyət psixologiyası. Bakı: Nurlan, 2007.
6. Bayramov Ə.S., Əlizadə Ə.Ə. Sosial psixologiya. Bakı: Qapp-Poliqraf, 2003.

E-mail: asgarova_y@mail.ru

Rəyçilər: psix. i.f.els dok. dos. U.M. Qəzvinli
psix. i.f.els dok. dos. M.C. İsmayilova
Redaksiyaya daxil olub: 04.12.2018.